

EEN LIBERAAL IN RUSLAND

ALEXANDER MÜNNINGHOFF

KONSTANTIN PAUSTOVSKI / ONRUSTIGE JEUGD / DE ARBEIDERSPERS / f 35,50

Vlak voordat hij in 1934 werd gearresteerd, zei de Russische dichter Osip Mandelstam tegen zijn vrouw Nadjezda: 'Wij zouden Paustovski eens om geld moeten gaan vragen. Hij heeft vast iets.' Mandelstam, wegens een hekeldicht op Stalin beroofd van de mogelijkheid tot publiceren, zwierf in die tijd bedelend door Rusland en had vaak dagen niets te eten. De schrijver Konstantin Paustovski kende hij alleen van naam.

Ruim dertig jaar later memoreerde Nadjezda deze woorden van haar man in een gesprek met Paustovski. 'Waarom zijn jullie dan niet gekomen?', vroeg deze 'spijtig'. 'Als Mandelstam bij me gekomen was, zou ik mijn zakken binnenste buiten hebben gekeerd.' En Nadjezda gaat in haar memoires verder: 'Daar twijfelde ik geen moment aan: Paustovski was immers een typische 'heimelelijke' vertegenwoordiger van de tradities van de intelligentia en tegenwoordig, nu dat weer mogelijk is geworden, treedt hij openlijk als zodanig naar voren.'

Er klinkt in die woorden van Nadjezda Mandelstam een licht, misschien onbedoeld, verwijt. Haar eigen onstuimige man kon op het hoogtepunt van de repressie zijn mond niet houden en moest dat met zijn leven bekopen, maar iemand als Paustovski, een net-vent die in wezen toch even afkeurend stond tegenover de repressie van het Stalin-bewind, rolde er doorheen door gewoon te zwijgen. Dat is dan zo'n geval waarin theatrale naturen losbarsten over 'het verza-ken van de plicht van de schrijver.' Nadjezda doet dat niet; hooguit is het een indicatie te noemen, dat Paustovski op de ruim 1100 strijdbare bladzijden van haar tweedelige memoires slechts twee keer zijdelings genoemd wordt. Hij was, kortom, niet op de barricades te vinden.

TWEDE PLAN

Omdat hij evenmin als een belangrijke vertegenwoordiger van de officiële Sovjet-literatuur gold, is Paustovski ook in de objectieve handboeken een bescheiden plaats op het tweede plan toebedeeld. In de 'Russische Literaturogeschiedenis' van Wilhelm Lettenbauer, een soort telefoonboek waar generaties Leidse slavisten mee zijn grootgebracht, komt hij zelfs helemaal niet voor. Ook meer populaire werkjes, zoals het Aula'tje 'De Sovjetliteratuur' van Lathouwers, helpen de Nederlandse lezer van 'Onrustige jeugd', het onlangs vertaalde tweede deel van Paustovski's memoires, niet verder als hij iets meer over de auteur als componet van vijftig jaar Sovjetliteratuur te weten wil komen.

Paustovski bood zijn memoires (zes delen in totaal) ter publikatie aan in 1960, hij was toen 68 jaar oud. Oud genoeg om hem onverschillig te maken voor mogelijke onaangenaamheden van bovenaf. De grootste indruk maakten de passages over zijn vriend Babel in het vierde deel: daarin gaat Paustovski te keer tegen het anti-semitisme dat in Rusland altijd onderhuids heeft bestaan en in de loop der geschiedenis af en toe tot noodlottige uitbarstingen is gekomen, zoals in het geval van Babel.

Al eerder had Paustovski zijn stem verheven tegen hem gesignaleerde misstanden. Dat was in 1956, het beroemde jaar van de 'dooi', toen de leden van de officiële Russische Schrijversbond (waar Paustovski al jarenlang lid van was) elkaar in de haren zaten over Doedintsev's 'Niet van brood alleen', een literair niet hoogreikend boek waarin echter voor het eerst kritiek werd geleverd op het type van de Sovjet-bureaucraat. Paustovski was het met Doedintsev eens en noemt de 'apparatsjiki' een 'nieuwe groep van vraztuchtige menseneters, een groep die niets gemeen heeft met de revolutie, noch met ons regime, noch met het socialisme.'

PAUSTOVSKI

VERVOLG VAN PAG. 8

beste, wat naïeve jongeman', zoals hij zich hier en daar in het boek door anderen laat omschrijven.

Met zijn 23 jaar beperkt hij zich er toe de ontwikkelingen belangstellend gade te slaan, maar hij wacht zich ervoor zelf aansluiting bij de beweging te zoeken. Het initiatief laat Paustovski aan zijn omgeving over. Komt Mandelstam niet naar hem toe, dan blijft Paustovski rustig thuis lezen of liefhebben in zijn volière. Zo ook in de pre-revolutionaire periode, waarin een beetje vent zelf op zoek ging naar actie: de revolutie moet naar Paustovski komen, dan is hij best bereid er iets aan te doen.

PATHOS

In 1916 komt het eerste contact met de arbeidersbeweging tot stand in Jekaterinoslav, waar Paustovski op zijn romantische zwerf-

PAUSTOVSKI: vrolijk wapperende rode vlaggen

In 1962, het jaar van Solzjenitsyn's 'Een dag uit het leven van Ivan Denisovitsj' door Chroeststsjov openlijk als een goed boek werd aangeprezen, werd Paustovski bijna uit de Schrijversbond gezet. Niet omdat hij in zijn verwerping van alles wat met Stalin te maken had te ver zou zijn gegaan (dat kon toen nauwelijks), maar omdat hij, teruggekeerd van een buitenlandse reis, op een lezing voor collega's opmerkingen had gemaakt over het gedrag van Sovjet-hoogwaardigheidsbekleders in het buitenland. Een stelletje autoritaire klootzakken, daar kwam het op neer. En van een lompe onbeschoftheid die vertegenwoordigers van een arbeidersstaat niet paste. Als nette liberaal kon Paustovski zich met dit soort mensen niet identificeren.

In 1965, het jaar van de schrijversprocessen tegen Sinjavski en Danielj, wordt Paustovski als erkend literator door de advocaten van Sinjavski gevraagd het oeuvre van hun cliënt kritisch te lezen. In zijn rapport komt Paustovski tot de conclusie dat er met de boeken van Sinjavski niets aan de hand is. De rechtbank weigert deze visie als bewijsstuk te aanvaarden.

Paustovski stierf in 1968 in Moskou, 76 jaar oud. Van die 76 jaar had hij er 64 zwijgend, hooguit fluisterend doorgebracht. Hem was niets onaangenaams overkomen.

GLIMLACH

Lezend in 'Onrustige jeugd', het deel van Paustovski's memoires dat de laatste vier jaar voor de oktoberrevolutie beschrijft, wordt het je als buitenstaander duidelijk hoe het Paustovski gelukt is om zich veertig jaar lang buiten schot te houden als iemand van wie weliswaar geruchten gingen dat hij het met de officiële lijn niet helemaal eens was, maar die door zijn gedrag de staatsveiligheidsdienst geen aanleiding gaf tot ingrijpen.

In de jaren dat de revolutiegedachte bij het volk ontkiemde, dat groepjes soldaten aan de bezwijkende fronten haastig hun gesprekken staakten als er een officier aankwam en dat arbeiders op de fabrieken elkaar onder het werk veelbetekenende blikken toewierpen en opruiende pamfletten verstopten in pas-af-gewerkte granaathulzen, in die tijd van politieke chaos, Raspoetin-décadentie aan het keizerlijke hof en een steeds sterker wordende algemene verwachting van een nieuwe tijd, liep Paustovski beminnelijk glimlachend met een hoofd vol gedichten rond. Totaal onbruikbaar voor conspiratieve actie, maar wel erg aardig. 'Een slappe intellectueel', 'een

DOORLEZEN OP PAG. 14

tocht door Rusland een van zijn vele baantjes, ditmaal ijzergieter, vervult. 'Wij hebben een hele tijd goed op U gelet,' zegt de arbeider die Paustovski's avonds bij het lezen komt storen, 'maar U heeft dat, geloof ik, niet eens gemerkt.' De man wil van Paustovski dat hij een vlugschrift opstelt, dan zullen de arbeiders het nakijken en in circulatie brengen.

De schrijver gaat akkoord en schrijft een tekst die overloopt van pathos. Honderd procent revolutionair, volgens hem, maar de arbeider denkt daar anders over: 'Dat is niet geschikt voor ons doel. Heus, 't is mooi geschreven, heel verzorgd. Maar schoonheid, weet U, die verzacht vaak datgene wat niet verzacht moet worden, en die stelt gerust. Dit soort zaken moet toegankelijk zijn. Alles moet zo simpel uitgedrukt worden, dat zelfs de meest ongeschoolde het snapt. En als iemand het leest, moet hij woedend worden en bereid zijn tot actie. Zijn vuist moet zich als vanzelf ballen. Ik zou me kunnen voorstellen dat dat misschien een beetje moeilijker is dan mooi schrijven. Probeert U het nog eens.'

Het is alsof Paustovski in dit citaat zelfkritiek bedrijft. Immers, het boek is mooi geschreven maar de sfeer van de vooravond van de revolutie valt er nauwelijks uit te proeven. Gedeeltelijk omdat Paustovski zich enige tijd aan de gebeurtenissen onttrekt door zich te verschuilen in een verstild vissersdorp aan de Zee van Azov, waar hij mensen ontmoet en geen meningen. Maar waar hij ook geconfronteerd wordt met bijvoorbeeld de harde realiteit van het Poolse front, overheerst de mooischrijverij en het oog voor het detail. De chaotische terugtocht van het Russische leger is voor een lyrisch prozaschrijver als Paustovski natuurlijk een onuitputtelijk onderwerp, en hij maakt er dankbaar gebruik van. Als ziekenoppasser heeft hij bovendien de gelegenheid het lijden van de individuele mens centraal te stellen. Hij ontmoet een verpleegster waar zo'n typisch Russische verhouding mee ontstaat vol van onuitgesproken verlangens en remmingen. Haar plotselinge dood doet de werkelijkheid om hem heen vervagen, honderd bladzijden lang is niets belangrijk meer, de gebeurtenissen

beschrijft hij nog wel maar ze worden overschaduwd door het visioen van zijn geliefde. Van revolutie geen spoor, en zo heeft Paustovski het ongetwijfeld ook ervaren.

IETS GROOTS

Pas op het eind, als de historische feiten hem min of meer dwingen aan de revolutie aandacht te schenken (het is dan februari 1917 en uit Moskou komen de berichten van de omwenteling) schrijft Paustovski: 'En nu was het dan revolutie! Allerlei gedachten stormden door mijn hoofd, en slechts één ding was duidelijk: er was iets groots gebeurd, iets wat niets en niemand meer bij machte was tegen te houden. Net nu, op een dag als alle andere, was datgene gebeurd waar de mensen al meer dan een eeuw op wachtten.' En op de voorlaatste bladzijde de eerste onvervalste sociaal-realistische zin, die zo detoneert dat het bijna lijkt dat hij terwille van de censuur geschreven is: 'De februariwind deed de rode vlaggen vrolijk wapperen.' Paustovski moet geglimlacht hebben, toen hij dit obligate zinnetje neerschreef.